

Večkrat je slišati, da je visokogorska Martuljkova skupina ena najlepših, če že ne najlepša gorska skupina v naših Alpah. Jaz bi kar dejal, da je najlepša. Le kje drugje je najti toliko naravne lepote »na kupu«, in to prav-zaprav na majhnem koščku zemlje? Divji, v višave kipeči vrhovi se odkrivajo očem kar takoj nad dolino¹ Save v vasi Gozd-Rute in v polkrogu — med Kukovo špico pa preko žagaste Široke peči, Oltarja in obeh Ponc in še naprej čez Špik in mizaste Frdamane police in najbolj na zahod pomaknjene Rušice, Rigljice ter Kurjega vrha — obkrožajo dolino potoka Martuljka in zapirajo pogled na jug. Če hočete videti, kaj je za njimi, se morate potruditi visoko v Karavanke na nasprotni strani doline, tja gori nad Srednji vrh, ali pa se povzpeti kar na njihove vrhove. To pa je dano le izbranim, čeprav marsikdo goji tiho željo, da bi mogel biti med njimi. Nobeden od vrhov nima na severni strani zaznamovane poti. Te se nehajo že v obeh velikih krnicah — Pod Srcem in Za Akom. Pa tudi z drugih strani je le ena nadelana pot, in to na Špik z zahoda, odkoder je s poti v Krnico ob Veliki Pišenci markirana pot. Vse druge vrhove pa lahko obišejo le alpinisti. In če jih, vedo marsikaj lepega povedati o njih. Tudi napisali so jim že cele slavospeve.

Večji alpinistični podvigi so se začeli v Martuljkovih gorah v razdobju med obema vojnama, ko so znani predvojni alpinisti Pavla Jeshova, Joža Čop, dr. Klement Jug, pa dr. Miha Potočnik, Mirko Kajzelj, Marijan Lipovšek, dr. France Avčin in še številni drugi začeli osvajati še neosvojene skalne velikane. O teh so mnogi od njih tudi poročali v Planinskem vestniku, začevši nekako z leti 1926 in 1928, od tedaj naprej pa so alpinistični opisi iz Martuljkovih gora v skoraj vsakem letniku PV. Toda, žal, tudi tu ni šlo brez človeških žrtev. Spomnimo se samo na dni med 2. in 5. majem leta 1952, ko je severna Špikova stena terjala pet mladih življenj.

Živahna alpinistična dejavnost pa je v nasprotju s turistično v ožjem smislu. Kljub izrednim ugodnostim, ki jih nudi narava za dostop, vsaj do visokega vznožja Martuljkovih gora, so te le prav malo obiskane. Za to manjkajo zaznamovane poti in planinske postojanke. V vsem območju je le ena planinska koča, »Lipovčeva bajta« imenovana, sedaj v lasti in oskrbi PD Jesenice, a še ta je majhna in ni redno oskrbovana. Turisti in alpinisti, ki so morali tod prenočevati, so se in se delno še danes poslužujejo treh senikov na planini Jásene.² Iz te zagate so si vsaj deloma pomagali alpinisti, ki so postavili Za Akom dva bivaka.

Ta delna nedostopnost Martuljkovih gora pa ima dobre kakor tudi slabe strani. Dobre zato, ker ostaja narava vsaj v glavnem še v svoji prvotni neoskrunjeni obliki, slabe pa, ker je s tem zaprta pot širokemu razmahu turizma. Vprašanje je, komu bi dali prednost. Odločiti se, bi bilo težko.

Oko raziskovalca — pokrajinskega genetika pa skuša tudi takim, lahko bi rekli estetskim lepotam priti do živega. Že en sam pogled na te velikane in svet pod njimi je dovolj, da spoznamo, kako strašne sile so morale biti na delu, ko so se te gore oblikovale. Debeli apniški skladi, ki v veliki meri se-

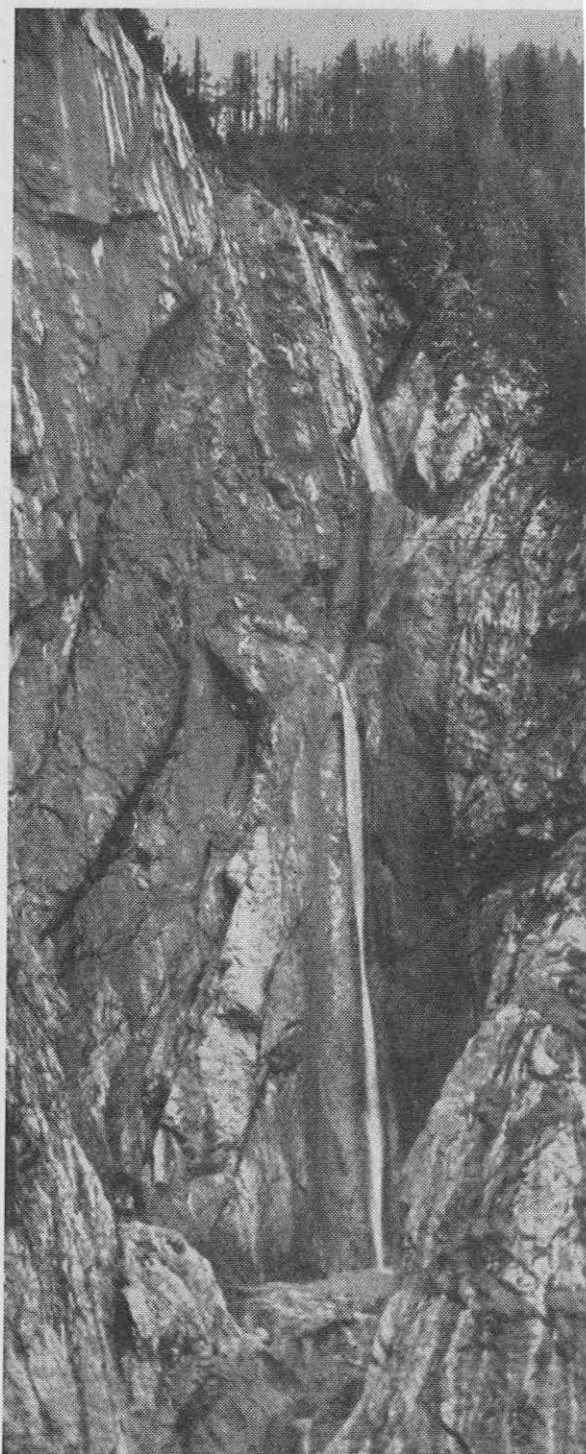
¹ Dolino Save od izvira do Jesenic, ki je zajedena med Julijske Alpe in Karavanke, imenujejo domačini kar Dolina. To ime skušajo prenesti tudi v literaturo, za šolsko rabo pa jo nekateri imenujejo tudi Podkorenska ali celo Jeseniška Dolina.

² Jásene je domač izraz za planino, ki jo v literaturi imenujejo tudi Martuljek, nekateri celo »Rajske poljane«. To zadnje ime izhaja verjetno iz tega, ker jo naši bratje z juga — turisti in prebourniki iz Gozda-Rut — imenujejo »Rajske livade«.

stavljaajo Martuljkovo skupino kakor tudi velik del slovenskih Alp sploh, so bili tod iz prvotne vodoravne lege premaknjeni v skoraj navpično. Od tod ti divji razrvani vršaci in gorska pobočja, polna prepadnih, marsikje tudi previsnih sten. Tu naj spomnim le na veličastno Široko peč z navpik postavljenimi skladi, ki sestavljajo v vrhah širok nažagan greben. K oblikovanju teh gora pa so veliko pripomogle tudi druge sile, neprestano se ponavljajoče mehanično razpadanje kamenine, delovanje tekoče vode in njeno pronicanje v votlikavo notranjost ter, ne nazadnje, spreminjanje površja z velikimi ledeniki, ki so v ledeni dobi za več sto in tisočletij na debelo prekrili tudi ta del gorskega sveta in v večkratnih umikih pustil za seboj še danes lepo vidne oblike na površju. (O tem je več in lepo napisal P. Kunaver v PV 1955, str. 73—78). Ledena doba je pripomogla, da je nastalo več krnic. Med temi sta najbolj vidni in največji v tem delu krnici Pod Srcem in Za Akom, druge manjše pa so nad temi višje v stenah, zlasti Za Akom. Tudi široka, a neizrazita koritasta dolina, ki se vleče izpod Martuljkove skupine in se spušča v dolino Save v strmi, čez sto metrov visoki stopnji, je v glavnem delo ledenikov.

Ko so se ledeniki dokončno umaknili, so začele z delom sile, ki oblikujejo površje še danes, lahko rečemo, pred našimi očmi. To so zlasti tekoče vode, v našem primeru Martuljek s pritoki in na mehanično razpadanje kamenine, ki zaradi zmrzali neprestano naletava s pobočij in se nabira na dnu v obliki velikih melišč. Ta postaja visoko zgoraj, Pod Srcem in Za Akom, vedno večja, nižje spodaj, kjer jih doseže tekoča voda, pa jih skuša ta sproti odnašati. Odnoseni meliščni material voda odlaga, ko prestopi s strmega v bolj raven svet, zlasti pa v spodnjem delu, kjer nalaga pred izlivom v Savo obsežen vršaj. Material, ki vršaj sestavlja, pa ni več ostrorobat kot v meliščih, marveč je zaradi poti že precej zglajen, večkrat celo okrogel, torej že pravi prod.

Zgornji Martuljkov slap
Foto D. Meze

Voda zgornjega slapa pada v izdolbeno kotanjo

Foto D. Meze

Izpod obsežne Martuljkove skupine odvaja vodo samo gorski potok Martuljek, če izvzamemo obrobni manjši Beli potok, ki izvira pod severovzhodnim vznožjem Kukove špice, natančneje, pod Vrščem (1697 m), in se v divjem toku prebija na sever proti Savi. (Opis tega glej V. Mazi. PV 1947, str. 197 do 208). Potok Martuljek v lepoti prav nič ne zaostaja za gorsko skupino, ki mu daje življenjski sok. Ne verjamem, da je še kje v naših Alpah kak gorski potok, ki bi v tako kratkem toku nudil očem toliko lepote kakor Martuljek. Pojdite z menoj od izvira do izliva in — pritrdili mi boste.

V sorazmerno kratkem toku — ca. 3000 m — mora Martuljek premagati 500 m višinske razlike, kar predstavlja $167^{0/00}$. Če bi potok enakomerno premagoval strmino, bi bil to silen padec. Ker pa se strmina močno spreminja, je padec na mnogih mestih še veliko večji. Zato si potok pomaga na niže tako, da se na mnogih krajih spušča čez strme stene v slapovih, slapičih, skakavcih in brzicah.

Martuljek izvira v spodnjem koncu krnice Za Akom v tesni hudourniški grapi izpod debele gruščnato-meliščne in v manjši meri morenske nasipine, s katero je krnica na debelo zapolnjena. Iz visokih snežišč, od katerih so nekatera trajna, dobiva veliko vode vse leto. V času velikega jesenskega ali spomladanskega deževja in ob hudih nalivih v nevihtah pa se izvirni del potoka podaljša še navzgor po dnu krnice.

Že kmalu od izvira mora Martuljek premagati najmanj 100 metrov visoko strmo skalno stopnjo, preko katere se vrže v globino v izredno slikovitem slapu, ki je v turističnem imenoslovju znan kot Zgornji Martuljki slap. Slap ni enoten, ampak je sestavljen iz treh delov. Najmanjši je srednji del, ki se od zgornjega poševno spušča k spodnjemu, največji pa je spodnji, ki se od markirane poti, ki drži k slapu, tudi najbolje vidi. Če hočemo videti slap v celoti, se moramo oddaljiti od zaznamovane poti proti vzhodu v podnožje

Jásene — spodnji del planine

Foto D. Meze

Vršiča, od koder je posneta tudi fotografija. A tudi od tu se vidi le zgornji in spodnji del slapa, srednjega, poševnega, pa je mogoče videti le od strani, malo južneje od Vršiča.

Spodnji del slapa pada v široko kotanjo, ki si jo je s silno udarno vodno močjo in materialom, ki ga voda nosi s seboj, vdolbel v živo apneno skalo. Kotanja je polna drobnega peska, ki ga prinaša voda s seboj izpod krnice Za Akom in ga tu kar naprej brusi in melje. Če se opogumiš in greš pod slap na rob te kotanje, boš videl, kolikšen je razloček med vodo, ki v kotanjo pada, in ono, ki jo bobneča, padajoča voda vzdiguje iz nje. Prva je svetla, mlečno-bela, druga pa temna in umazana, ker je vsa pomešana s peskom (glej tudi sliko!).

Slap je ozek in pada po lepo izoblikovanem navpičnem žlebu navzdol in zato, razen v srednjem delu, kjer se poševno prebija do glavnega spodnjega dela slapa, med potjo nima nobenih ovir. Tudi vetrovi, ki navadno slapove razpršujejo (Rinka, Peričnik), tu skorajda ne morejo do slapa, ker ga varujejo tesne skalne stene, v katere je vklenjen. Ker je na severni strani, ga sončni žarki nikoli ne pozlate in je zato vseskozi mračen, in prav zato še silnejši.

Do spodnjega dela slapa je pot markirana, a nekoliko neprijetna, ker je treba prečkati strugo pod slapom in se brv čeznjo le redko dalj časa obdrži.

Od slapa navzdol pa tja do zgornjega konca romantične planine Jásene se prebija Martuljek preko številnih manjših slapičev, skakavcev in brzic ter skozi tesni, ki jih je treba na poti ob njem s precejšnjim trudom obiti. Z obeh pobočij se spuščajo v potok obsežna melišča, na več mestih sestavljena iz orjaških skal, ki so se privalile v strugo. Ponekod so melišča že prerasla s pritlikavo gorsko vegetacijo, drugje pa so še živa in tudi zelo aktivna. Preden preide potok na Jásene, prečka ozek pas nepropustnih škrljevih kamenin, ki dajejo razoranemu okolju milejšo podobo.

Spodnji Martuljkov slap

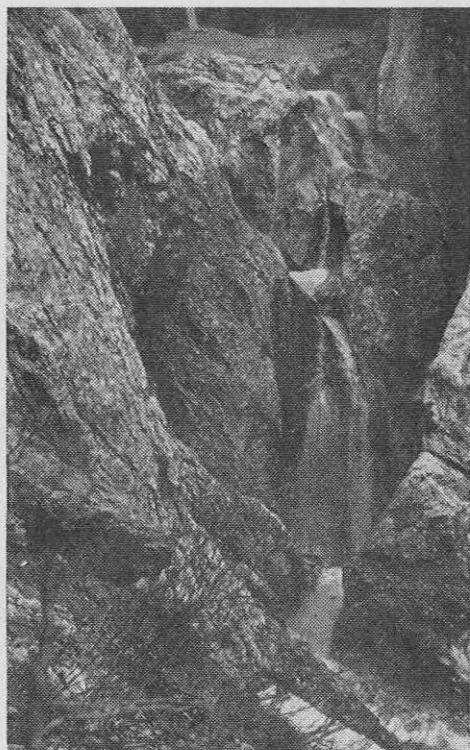

Foto D. Meze
Od zgornjega slapa navzdol

Jásene je širši, bolj raven svet ob potoku, ves prekrit z grobljami in velikim balvanom, kar vse je zapustil ledenik ob umiku. Domačini so gozd tu izkrčili in naredili planino in košenico in na njej postavili že spredaj omenjene tri senike. Površje je tipično morensko, ponekod močvirno in prepreženo z manjšimi potočki, ki so pa večji del leta suhi. Voda prihaja na površje izpod nasutega morenskega materiala malo nad strugo Martuljka, desno od mostička čez potok ob prehodu na Jásene. Zelena trata z živopisnimi cvetkami — sredi gozdov ob vedno šumečem potoku, to je čar in mik Jásen, ki jim tujci ne pravijo brez vzroka »rajske livade« oziroma poljane.

Podobna planinica je tudi niže spodaj ob potoku na desni strani, kakor tudi na Zápretah, vzhodno od Jásen v višini okrog 1050 m.

Kmalu od Jásen navzdol prične potok spet zarezovati svojo strugo v nasprotju za nasipavanjem, ki se začneja v manjši meri že ob Jásenah. Po čedalje bolj strmem toku si končno vendarle ublaži strmec s tem, da se vrže v lepem, nekaj deset metrov visokem slapu navzdol, ki ga poznamo kot Spodnji Martuljkov slap. Pred slapom si je vsekal potok v živo skalo izredno ozek in tesen vintgar, ki ga vedno bolj pogloblja. Od slapa proti dnu doline ob prestopu v ravninski svet ob Savi se spušča potok po slikovitih skakavcih in brzicah, med katerimi bi smeli enega od teh imenovati kar majhen slap (glej fotografijo!). Ko premaga še te ovire, se končno le prerije skozi globoki vintgar, visok okrog 100 metrov, v savsko ravnino, kjer odlaga breme, ki ga je moral nositi s seboj, v obliki velikega prodnega vršaja, kjer ob večji vodi neprestano

»Slapič« pod spodnjim slapom

Spodnje brzice Martuljka

Foto D. Meze

menja strugo. Najožje področje vršaja ob strugi je brez gozda, le sem in tja so pasovi grmičevja, malo stran od tam je pa že bujen gozd. Če gledamo vršaj z viška, recimo z lesenega mostu nad grapo na poti za Ak in Pod Srce, ta dva kontrasta izredno plastično stopata v ospredje.

Hudourniškemu značaju Martuljka v spodnjem toku, takoj po izstopu iz ozke soteske v bolj raven svet, kjer na debelo zasipa dolino, so se ljudje uprli. Umiriti so ga hoteli na ta način, da so, v povojnih letih, naredili preko struge dve betonski pregradi, ki naj bi zadrževali obilni prod, ki ga potok nosi s seboj, in tako obenem zavrli zadenjsko vrezavanje potoka, ki je tod še močno gospodarilo. Prod je kmalu spopolnil prostor za pregradama in je slika danes v toliko spremenjena, da je v tistem delu, kjer je bilo še pred nedavnim vrezavanje, danes nasipavanje, oziroma v zadnjem času tudi že odnašanje zgornjih plasti nasutine, ki je nad nivojem pregrade. Toda tudi s tem je bil v neki meri dosežen cilj pregrad.

S pokrajinsko-razvojnega stališča je spodnji tok Martuljka — od spodnjega slapa navzdol proti izlivu — še posebej zanimiv. Do slapa teče Martuljek v skoraj ravni črti v smeri SZ—JV, prav pri slapu pa se zaobrne skoraj za 90° in ubere pot v smeri proti SV— proti Savi. Pričakovali bi, da bo nadaljeval pot v prvotni SZ smeri. Verjetno je v davni preteklosti tako tudi bilo, saj se do roba živoskalne stopnje razmeroma široka dolina tudi nadaljuje. Tok proti SV je torej mlajši. Najbrž ga je povzročila pretočitev nekdanjega krajšega savskega pritoka, ki si je v tej smeri zadenjsko zarezoval strugo in nekako

Pred vstopom v sotesko Martuljka

Foto D. Meze
Soteska v spodnjem delu Martuljka s pogledom
proti spodnjemu slapu. V ozadju del špika in
Frdamanovih poljc

pri današnjem slapu dosegel Martuljek in ga pretočil vase. V kratki razdalji od slapa navzdol mora premagati veliko višinsko razliko, saj je v tem delu zajeden v apnenec in apneno brečo v tesni, blizu 100 m globoki in preko 200 m dolgi soteski, ki po svoji slikovitosti prekaša marsikateri vintgar (glej fotografiji!). Martuljek si po njej utira pot v strmi strugi, v zgornjem delu celo preko številnih že omenjenih skakavcev, brzic in celo majhnega slapa, in to vse dotlej, da premaga strmino in se, v spodnjem delu soteske, umiri in začne polagoma nasipavati.

Pritoki, ki jih dobiva Martuljek, so kaj borni. Površinsko najdaljši, a šibak, je oni izpod Malega vrha (1175 m) na levi strani. Večjega bi pričakovali izpod velike krnice Pod Srcem, a očitno izgine vsa voda od tam v morenski in meliščno-gruščni material ter v votlikavo apneno notranjost in priteče na dan šele prav ob strugi na levi strani potoka, nasproti Jásen, v obliki več močnih izvirkov. Vodna množina izpod snežišč Pod Srcem in nad njimi je veliko manjša, zato se ta ni mogla prebiti do Martuljka po površju, kot se je v zgornjem toku potoka, ki odvaja večje množine vode iz Za Aka, kjer so pogoji za obilnejšo vodo ugodnejši.

Dostop do vseh zgoraj opisanih naravnih lepot je razmeroma lahek: s postaje Gozd-Martuljek, po poti, ki drži Za Ak in Pod Srce skozi gozd po ravnem do križišča, kjer se cepijo tri poti. Prva drži naravnost navzgor po kolovozu proti vrhu prve večje vzpetine. Druga, na desno, imenovana Šantica, obide neposredni strmi vzpon in se s prvo združi na zgornjem koncu vzpetine,

od koder teče lepa zložna vozna pot naprej skozi gozd. Pod Srce se odcepi od te na desno odcepek, Za Ak pa je treba iti še nekaj časa po vozni poti ob levem bregu Martuljka, nato pa po markirani turistični poti strmo navzgor. Od te poti se proti levi čez potok odcepi pot na Jásene. Tretji odcepek poti v dolini pa zavije na levo do struge Martuljka, ki ga prečka z lesenim mostom ob eni od pregrad, gre nato ob desnem bregu do vstopa v sotesko, nato pa po njej do prvih večjih brzic pod prvim slapom. Tu prečka potok pot z lesenim mostičkom, potem pa po levem bregu zavije strmo navzgor do slapa in od tod še dalje navkreber po strmi grapi do prej opisane poti, ki te povede Za Ak in Pod Srce. K zgornjemu slapu drži ista pot kot Za Ak, od katere se nekako na sredi vzpona odcepi na levo. Nemarkiran dostop do zgornjega slapa pa je tudi naravnost po strugi potoka. Če se hočete res naužiti lepote in si utruditi telo, skušajte priti do zgornjega slapa po strugi, k prvemu pa po spredaj opisanem levem odcepku, ki drži k potoku in ob njem do slapa ter dalje navzgor.

V Krpanov vrh in v Rakovo dolino

JOŽE HUMER

Že med vožnjo v Pivko se nam je pokvarilo vreme; tako pač zadnja leta začenjajo prvomajski prazniki. Komaj smo stopili z vlaka, že nam je dežek prvič narahlo zagrozil.

Sveta Trojica je pa le lep hrib. Prav simpatičen. Menda ima v samem vršičku nekaj ljubkega in gracioznega hkrati, da sili na dobro voljo. Ni čuda, da se je Krpanu mudilo z Dunaja.

Petelinje je še zmirom petelinje. Nikjer drugod se petelini tako lepo ne petelinijo. »Posebna šola najbrž«, si je sam pri sebi tolmačil očka.

Za vasjo drži cesta devetindevetdesetega reda, bolj potrebna dežja ko mi sonca. Na levo v nedogled in na desno vse tja do mrakotne trnjske cerkve in še dlje po krpastem ravnem polju garajo kmetje, psi se dolgočasijo, živina vlači, konji vozijo. Dolgogriva blondinka žrebica se nosi posebno visoko. »Viš jo, ta je pa uganila, da je podobna Marilyn«, jo je spregledala Mica.

Onkraj Pivke — rečice se vzpnemo proti Nemški vasi, ki je sedaj Slovenska vas — vidite, kako se stvari spreminjajo! Za nas je to dobro; ni sitnosti s carino. Ob poti cvete črni trn pa kamenje raste. Pred nizkim obzidjem hrapave cerkvice staruhe je domačin ustavil rejeno vprego in nam zapel po notranjsko, da je pod vrhom lovska koč, nedaleč ob naši poti pa njen gospodar s ključem; sicer pa da ni nič živega tam zgoraj; o Krpanovem Vrhju ne duha ne sluha; neka vas, Vlačno ali kako že, je pač bila, pa so jo nekoč v starih časih mahnili čez Petelinje jezero k polnočnicam in se jim je led sredi jezera vdrl. Kar je živega ostalo, pa je od žalosti pomrlo.

»Tak tak zločinec je to Petelinje jezero?«

Prišli smo iz mešanega gozdička. Pred nami se je trata s kamenjem in grmičjem lagodno spustila v desno. Tu, tu! Nas opozori kukavica. Pod nami je v mlečno zelenem korcu lenobno zleknjeno jezerce. Siv oblačni večer se ogleduje v njem in beli možakar Snežnik je zadovoljen. Temne kapuce borovih gozdov s sosednjih grebenov delijo z jezerom svoje zelenilo. Neznaten vetrič maroga gladino. Divja raca se okorno spreletava. S hriba v hrib si odgovarjajo kukavice...